

АЛХЕМИСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ ФОЛКЛОР

Сузана В. Спасовска

Универзитет Американ колеџ – Скопје

Датум на прием: 9.2.2025

Апстракт: Во текстот ќе стане збор за мотивот на преобразбата, како клучен за алхемиското сфаќање на животните процеси. Тоа преобразување во различни облици на постоење во народните умотворби го одразува вековниот светоглед на македонскиот човек да се изразува преку симболи и на тој начин да ги надминува тешките егзистенцијални околности во кои се нашол. Голем број песни во кои лирското јас се преобразува во дрво, билка, птица, риба и многу други симболични трансформации, всушност, го покажуваат не само стремежот на народниот пејач да ги надмине материјалните стеги на постоењето туку и го одразува неговото духовно знаење кое на тој начин, преку народните песни и преданија, се пренесувало на следните генерации. Со тоа сакаме да покажеме дека кај македонскиот човек, постојано низ вековите, се чувал и негувал стремежот за различните облици на постоење, како и неговото симболичко мислење кое е клучно не само за алхемиското знаење туку и за старите митски архетипи, одлично обработени од Карл Густав Јунг. Се разбира тука ќе бидат засегнати и аспекти од античките митолошки обрасци и фигури што се пресликале во народниот јазик, а не смее да се изуми и влијанието на класичната римска литература, која својот предводник го има во лицето на Овидиј и неговите *Метаморфози*, во кои на еден суптилен начин се претставени важните митски ликови и нивното значење за денешната книжевна мисла, кои нашле свој одраз и во творештвото не само на подоцнежните европски автори, туку и на анонимниот гениј што творел на овие простори, а што подоцна се огледало и во запишаните народни умотворби. Во таа смисла, особен акцент во нашето истражување ќе ставиме и на приказната за Силјан Штркот, запишана и обработена од Марко Цепенков, во која на експлицитен начин е прикажана темата на преобразбата.

Клучни зборови: мотивот на преобразбата, алхемиска традиција, симболичко мислење, митски архетипи, духовно знаење

Преобразбите на Овидиј

Уште од *Метаморфозите* на римскиот автор Овидиј, темата на преобразбите станува клучна тема во книжевноста, независно дали анонимна или индивидуална. Доколку се направи мал историјат на овој мотив, ќе се види дека и пред Овидиј, а особено по него, односно во текот на целиот нов век, темата на преобразбата го интригира вниманието на авторите. Така читаме дека во книжевната продукција постоел и цел жанр на дела во кој се третираше мотивот на преобразувањето на луѓето во птици, а дека тој мотив се сретнува и во нашиот фолклор сведочи дури и авторската песна на нашиот

Константин Миладинов – „Т’га за југ“, во која лирското јас изразува желба да си метне орелски крилја, односно да се стори една птица и да си прелетне во јужните краишта. Се разбира уште попознат таков мотив е оној на Цепенков разработен во неговата проза за Силјан Штркот. Преобразбата не се случува и не се однесува само на животинскиот свет, во конкретниот случај птичиј свет, туку се простира и на другите светови – односно на растителниот и на минералниот свет.

Затоа со право можеме да речеме дека, познавајќи ги алхемиските корени на трансгресијата, во овие случаи се случува една регресија, односно човекот се преобразува во некој од нижите облици на постоење и дека тоа се случува не само поради казна, најчесто од боговите, туку и поради клетва, неволја, притисок или неизбежност, односно се сфаќа и како спасоносно решение.

Од досегашните истражувања на Овидиевите *Метаморфози*, изведени се многу студии и интерпретации во кои се набројуваат преобразбите на ликовите во делото, при што најчесто станува збор за митолошки ликови од античката митологија. На тие преобразби може да се гледа како на едни минимитови кои сведочат не само за настанувањето на растителниот и животинскиот свет, туку дури и за настанувањето на свезденото небо, што значи дека оваа трансгресија не се случува само на земен туку и на небесен план. Така ни се познати митовите за настанувањето на созвездијата Млечен Пат (од капките млеко на Хера за Херакле), Големата и Малата Мечка, созвездието Лира, од митот за Орфеј кога инструментот лира се вознесува на небесата за да стане небесно тело итн. Треба да се напомене дека, на тој начин, постои и виша трансгресија, која се постигнува со облици во целестијалната сфера – богови, ѕвезди, созвездија.

Оттука, од ова дело на Овидиј може да се изведат генеалогииите на одредени феномени во природата. Најпрвин ќе ги наведеме оние преобразби што се сретнуваат во делото на Овидиј, а потоа ќе се осврнеме на *Индексот на мотиви во народната литература: Класификација на народните елементи во народните приказни, баладите, митовите, приказните, средновековните романи, моралните поуки, фаблиците, хумореските и локалните легенди*, објавен во Блумингтон, Индијана, 1955 – 1958 на Стит Томпсон, во кој на 2.500 страници се прикажани мотивите од книжевното наследство на народите од целиот свет. Започнуваме со претворањето на луѓе во растителен свет: Адонис се претвора во цветот анемона, Атис во борово дрво, Клитија во сончоглед, Крок во качунка, Кипарис во кипарисово дрво, Дафне во лаворово дрво, Хелијадите (ќерките на Сонцето) во дрвја, Хијацинт во зумбул, Леукотеа во темјан, Лотис во лотос, Менадите во дабови дрвја, Мирна во миртино дрво, Нарцис во цветот нарцис, Сиринкс во трска. Претворањето на луѓе во

животински свет се сретнува во случаите на: Актеон во елен, Есак во птица нуркач, Алкиона во птица, Антигона во штрк, ќерките на Аниј во гулабици, Арахне во пајак, Арне во чавка, Аскалафус во крештав був, Аталанта во лавица, Калисто во мечка, Кераст во вол, Керкопите во мајмуни, ќерката на Коронис во врана, Цигнус во лебед, Дедалион во јастреб, Галантис во ласица, Кадмо и Хармонија во јагули, Хекуба во куче, Хипомен во лав, Ио во крава, Ликаон во волк, Линк во рис, ќерките на Мињас во лилјаци, Нис во морски орел, Окироја во кобила, Пикус во клукајдрвец, ќерките на Пиерус во страчки, пигмејската кралица Герана во жерав, Тереј во пупунец. Треба да се истакне мотивот на најадата (вид нимфа) која претвора младич во риба, а потоа и себеси се преобразува во риба – ваков сличен пример се сретнува на неколку места и во македонскиот фолклор, а најпарадигматична е песната „Назад, назад Калино моме“, во која момата Калина изразува подготвеност да се преобрази не само во сокол пиле и риба мрена, туку и во поморија, страшна болест, односно чума, при што овде чумата добива антропоморфизиран облик.

Секако најпознат е случајот кога луѓе се скаменуваат (што е поврзан со сознанието за откривање на некоја страшна тајна), при што во делото на Овидиј имаме претворање на луѓе во природни елементи – на пример, во вода кога Ацис е претворен во поток, Аретуса во река, во земја – кога Хемус и Родопе стануваат планини, кои и денес постојат – планината Балкан, чие старо име е Хемус, како и Родопските Планини. Безбројни се примерите на преобразба во камења и карпи во митската литература како резултат на смртоносниот поглед на Медуза. Конечно, покрај преобразувањето на луѓето во природниот и земен свет, постојат и преобразби што зборуваат за потеклото на небесните тела, односно такви што имаат една целестијална димензија, како што се преобразбите на Аркас во соѕвездието Воловар (Boots), круната на Аријадна во соѕвездието Круна, Калисто во соѕвездието Голема Мечка, Кастор и Полукс во ѕвезди, Херакле како соѕвездието Херакле итн.

Мотиви на трансформација

Да видиме како се претставени овие мотиви на трансформација во Индексот на Томпсон? Имено, таму се наведени 23 категории од кои за нас најзначајни се: митолошките мотиви, животинските мотиви, мотивите на табу (како што е инцестот), мотивот на магија, мотивот на награди и казни, мотивот на неприродна суровост и религискиот мотив. Сепак, интересно е да се спомене дека сите трансформации што се наведени во овој Индекс потпаѓаат во поглавјето на магијата, каде што трансформациите се случуваат во различни случаи, како на пример, трансформација на личност во спротивниот пол (митолошкиот лик Тиресиј станува жена) или пак трансформација на маж во животно, во цицач, во див звер, во домашно животно, во птица, во риба, во

инсект, во рептил или пак трансформација на човек во нежива природа како маж во вегетативна форма, во минерална форма, и обратно, како и многу други трансформации. Наведени се и начините на кои настануваат овие трансформации како што се оние поради прекршување на табу, трансформации поради моќта на зборот, трансформации преку јадење или пиење итн. Она што ни дава за право да тврдиме дека во фолклорните материјали постои основа за алхемиско проучување е делот за трансформација на материјалите, трансформација што се случува преку клетва, баење, магија. Особено е изразен случајот со клетвата на мајката, која иако му посакува најдобро на најмилото, сепак му го уништува животот со својот прекор и зла мисла. Се разбира дека ни е позната и обратната трансформација, особено трансформацијата преку песна и инструмент, како што е примерот со Орфеј, кога од неживи (растителни и минерални), камењата и дрвјата оживуваат и се придвижуваат за да ја слушаат неговата песна.

Би можело да се каже дека алхемиското учење, кое го содржи чинот на преобразбата односно трансмутацијата на материјата или металите, почива врз доближувањето на крајностите и нивното спротивставување или претопување или, пак, обединување во едно единство. Во таа дијалектика се спознава целостта на светот и заемната условеност на неговите елементи, што најдобро е прикажано преку симболот на уроборусот, чија глава ја досегнува опашката и прави еден круг, еден циклус, па дури би можело да се рече и реинкарнациски циклус, затоа што уроборусот ги содржи сите облици на постоењето, како што тоа убаво го образложува Шон Мартин: „Змејот што си ја јаде својата сопствена опашка е познат како уроборус и ги означува цикличната природа на работата и хармонијата на природата. Исто така е важен поради тоа што ги обединува елементите способен да живее во сите четири: да лежи врз богатството во земјата, да лета низ воздухот, да плива во морето и во инкарнацијата како саламандер, да живее во огнот“ (Martin 2006: 33). Кога сме кај циклусите на инкарнација, треба да кажеме дека со овој феномен особено се занимавал Карл Густав Јунг, кога зборува за повторното раѓање и неговите пет аспекти: метемпсихоза, реинкарнација, воскресение, повторно раѓање и индиректно прераѓање, односно учество во процес на трансформација.

Алхемиските списи на Јунг

Еден од современите проучувачи на човековата личност, познатиот психијатар Карл Густав Јунг, ги доведува алхемиските значења и симболи во врска со човековата свесност, при што неговото дело станува основа на новата дисциплина – психоанализа. Токму како ученик на Фројд, кој исто така во античката митологија и античките

ликови ја наоѓа подлогата за своите теории во примерот на митот за Едип, на ист начин и Јунг поаѓа од античките митови, сведувајќи ги на архетипи, важни за човековата еволуција на свеста. Во познатото дело на Јунг *Психологија и алхемија* Јунг се служи со голем број алхемиски илустрации во кои ги открива симболите на преобразба, сходно на степените на алхемиската трансмутација. Треба да се каже дека еден убав дел од тие симболи се зооморфни и служат како главно обележје за секој степен – како што се зелениот и црвениот лав, уроборусот и саламандерот.

На тој начин, преку ова дело се започнати алхемиските толкувања во сферата на развојот на личноста и со тоа алхемијата на голема врата влегува не само во психолошките туку и во митолошките, религиозните и фолклорните проучувања на 20 век. Еден од централните поими на алхемијата е поимот на трансмутација и како што укажуваат одредени истражувачи, таа не означува само чиста промена туку и усовршување, односно постигнување на повисок степен на постоење, но и повисока свесност на учесникот во алхемискиот чин. Се чини, сепак, дека идеалот на алхемичарите не е толку лесно постигнат.

Како и да е, во алхемискиот процес се клучни четири или три фази, како и животински симболи кои ги означуваат клучните принципи на основните елементи – земјата, водата, воздухот и огнот. Во алхемиската традиција од суштинско значење е огнот, оној што ја загрева материјата, при што со нејзината преобразба треба да се случи разлучување на водата од материјата, нејзино испарување во воздухот и појавата на пнеумата или блесокот светлина, односно самиот спирит, дух или душа (божествениот здив или живиот оган), која е јадрото од кое е зачната секоја материја.

Доколку се вратиме во времето на античките филозофски системи, тогаш се чини најблиско ни е учењето на Хераклит со неговото тврдење дека основата од која потекнува светот е вечниот оган, односно дека огнот е праматеријата и дека од него произлегуваат другите елементи и дека тие се циклично поврзани и цело време преминуваат од еден во друг. Одовде би можеле да изведеме една теза за тоа дека растителните преобразби се однесуваат исклучиво на земниот елемент (кога човекот или животното се претвора во билка или растение, односно во флора која секогаш со својот корен е врзана за земјата), дека животинските преобразби, како еден степен повисок од растителните, можат да бидат различни: преобразбите во риба се однесуваат на водниот елемент, преобразбите во птица на воздушниот елемент, а преобразбите во четириножните животни (елен, вол, магаре) се поврзани со копното, односно со земниот елемент. За преобразбата на човекот во космичко тело (свезда, созвездие) би можело да се рече дека тоа е директна преобразба во вечната праматерија, односно

небесниот оган. Овие начелни и може да се каже и најчести преобразби понатаму можат да се поделат на две групи – едните кои се хоризонтални (на нивото на почвата и водата) и другите кои се вертикални (високо во небесата – каде што летаат птиците и се наоѓаат небесните светила: сонцето, месечината и ѕвездите). Можеби со извесна резерва би можеле да речеме дека преобразбата во воден и земен елемент е врзана со катабазичните преобразби, или преобразби надолу, или нижи трансформации (или земно-водни) додека огнот и воздухот би биле поврзани со анабазичните преобразби, или преобразби нагоре, или виши трансформации (или воздушно-огнени). Во одредена смисла, под првите би подразбирале регресија на човечката димензија, додека под вторите би ја подразбирале неговата прогресија. Во народната литература особено ги среќаваме овие воздушно-огнени преобразби (птичјиот сој и небесните светила, да речеме сонцето), кои можат да се земат како парадигматични симболи на трансформација (преобразбите во орел, сокол, лебед, еребица или пак митскиот циклус за Сонцето како антропоморфизиран лик). Водно-копнените преобразби се исто така доминантни (од кои најчесто ги сретнуваме преобразбите во риба или во маслина, трендафил, капина, босилек или лоза).

Ќе наведеме еден типичен пример на водно-копнена, односно рибно-билна преобразба, кој го најдовме во Зборникот на Миладиновци, под број 505 (Миладиновци 1962:412):

Ако умрам да не жаљаш
Да не жаљаш, да не плачиш;
Да ме зеиш во скутеи,
Да ме фрлиш по морето
Да м' однесиш на гемија
Ќе се сторам морска риба,
Ќе ме фатет влакарите
Влакарите, рибарите,
Ти д' излезиш да ме купиш,
Ќе м' истае на ноф пазар;
Да ме вариш, да ме печиш,

Ќе се сторам праф и пепел,
Да ме збериш в ал шамија,
Та да појдиш во градина,
Тамо да ме испосеиш.
Ќе излезам рамн' босиљок,
Што го носет девојките,
Девојките в пазуите;
Ќе излезам бело цвеке,
Што го носет јунаците,
Јунаците пот фесои.

И нека делото на Овидиј ни послужи како почетна литература за темата на преобразбите во книжевноста. Сепак, треба да се каже дека, хронолошки гледано, оваа тема се надоврзува на алхемиската литература, која датира уште од стари времиња, односно нејзините корени се лоцираат во египетските папируси, ако се знае дека старото име за Египет е (k)hem. Се верува дека алхемиските папируси потекнуваат од големиот египетски учител Хермес Тот Трисмегист и неговите „Смарагдни таблички“, кои биле чувани во голема тајност и кои се јавно обзнанети дури во новиот век кога се најдени првите интерпретации и коментари на Хермесовите учења. Кон ова би можеле да ги додадеме и последните согледувања на современите алхемичари како што е тоа случајот со Фратер Албертус и неговиот *Алхемичарски прирачник* (2010). Имено, прирачникот е поделен на неколку поглавја што се однесуваат на областите со кои би требало да владее секој алхемичар – а тоа се: алхемиските поими на трасмутацијата, подготвување на билни еликсири, познавање на билките и свездите, алхемиските симболи, како и старите записи на мудроста, односно упатства како да се подготви алхемичарот и физички и психички за алхемискиот чин. Сходно на тоа, делото на Овидиј би претставувало еден класичен извор за преобразбите, во кој се претставени генеалогииите на билките и свездите, низ еден процес што води потекло од хуманата димензија, односно е резултат на трансформации од човечка природа.

Преобразбите во македонската фолклористика

Дека и македонската фолклористика како тема на својот интерес ги зема преобразбите, ни говорат истражувањата на нашиот еминентен фолклорист Кирил Пенушлиски, кој во своето издание *Митови и фолклор* (1996) покрај мотивите за сонцето во македонскиот фолклор, темата на Александар Македонски во македонскиот фолклор, бањата и касметите, ги разгледува и метаморфозите во македонските народни умотворби и тоа во преданијата, народните приказни и народната поезија. Би сакале да ги разгледаме накратко ставовите на Пенушлиски преку анализите на неговите конкретни примери на народни умотворби. Самиот автор вели дека „прастарите верувања во можностите живиот свет во природата да се преобразува од една состојба во друга најшироко се одразени во поверијата, преданијата, приказните и песните во светскиот фолклор“ (Пенушлиски 1996: 73). Авторот тврди дека мотивите на преобразба биле толку многу раширени, што е општа специфика на усните творби, така што еднакви или слични мотиви можеле да се создаваат независно од какви било посредништва на еднаквите или сличните сфаќања и творечките имажинации. Тоа донекаде би можело да биде точно ако се земе фактот дека преобразбите во македонскиот фолклор се далеку поинакви од

оние што ги сретнуваме во митологијата (или во *Метаморфозии* на Овидиј, иако се знае дека тоа дело извршило подоцнежнo големо влијание врз делата на нововековните автори како Данте и Шекспир). Како што споменува натаму авторот, најчест субјект на метаморфозата е човекот, а покрај него и разни богови и божества и натприродни суштества (самовили, змејови и др.). Како причинители на преобразбата најчесто се јавуваат боговите, божествата и натприродните суштества, потоа преобразби што се последица на консумација на маѓепсани плодови или вода, и на крајот, преобразби предизвикани и од луѓе чиешто зборови (клетви) имаат вербална магиска сила. Една таква анимална преобразба анализира Пенушлиски, најдена кај Марко Цепенков за птиците Сиве и Чуле кои биле брат и сестра, но биле проколнати од мајка им да се претворат во пилци, да одлетаат в поле и едно со друго да не се видат. Покрај преобразбата во птици, особено се објаснувало потеклото на гулабите како попови деца, кои пееле напролет, но немало сладост во нивното пеење затоа што го колнеле таткото дека не ги дал на даскал да учат, па самите се проколнале и се сториле гулаби, или пак попскиот син преобразен во крт, а во еден запис паштерката, поради принудите на макеата црната волна да ја стори бела, посакала да стане мечка, при што ја удавила макеата и притоа не успеала да го врати својот првобитен хуманоиден лик. Во случајот, пак, на минералошките метаморфози во делото на Цепенков се сретнуваат различни преданија во кои најчесто се работи за преобразување во камен, односно за скаменување, како што најчесто се сретнува и во античката литература, но овде преобразувач не е Медуза туку самиот лик, кој се скаменува откако самиот себеси се проколнува (бабата) или, пак, преобразбата се случува од страна на Господ. Дел од преданијата поврзани со минералошките метаморфози се поврзани со необични македонски локалитети, но и такви што немаат национални конотации. Интересно во оваа студија на Пенушлиски е што тој разработува еден мотив за флорална метаморфоза – имено, за девојката што се престорува во сончоглед (најдена кај Верковиќ) и тој претпоставува дека во овој случај најверојатно дошло до преработка на митот за богот на сонцето Аполон и нимфата Клитија, која се сретнува и во Овидиевите *Метаморфози*, само што во македонската верзија покрај ликот на Сонцето се појавуваат и други ликови, како маѓесница и маг, кои по пат на љубовна магија треба да ѝ го преобразат срцето на отуѓената девојка, што и се случило, по што од толку вртење по Сонцето, пожолтела и станала сончоглед.

За разлика од конечните преобразби, во кои не постои можност за враќање во првобитниот облик, метаморфозите на хероите во народните приказни, како што забележува Пенушлиски, се повратни, односно дека трајни и непроменливи метаморфози нема многу и дека

обично тие имаат епизодна улога. Во таква една варијанта кај Марко Цепенков се сретнуваат дури десет преобразби на главниот лик – момчето се претвора во крава, па во глушец, змија, сокол, риба, игла и билбилче, за на крај да доживее растителна преобразба во просо, а потем пак во животинска – во лисица, за на крајот повторно да добие хуман облик и да се ожени со царевата ќерка. Во продолжение на студијата Пенушлиски посветува внимание и на македонските волшебни приказни во кои главниот лик го менува својот пол под дејство на клетва, а исто така постои и мотивот на чудесно раѓање без оплодување или партеногенеза, каде што под дејство на молитвите на Господа се раѓаат нечовечки суштества.

Треба да се каже дека во критичко-аналитичката литература посветена на македонското народно творештво ретки се студиите кои посветуваат внимание на врските помеѓу алхемиското учење и народното творештво. За среќа, успеавме да забележиме една одлична студија што ја разгледува алхемиската заднина на приказната за кралот Соломон, запишана од Марко Цепенков и пројавениот стремеж за долговечност, при што авторот Игор Евтимовски мошне прецизно ги изнесува компонентите од апокрифниот запис, давајќи им алхемиски контекст, како што се ликот на мудриот старец и потрагата по водата на бесмртноста.

Силјан Штркој како потврда за орнитогонската метаморфоза

Како што укажува и самиот Пенушлиски, еклатантен пример на волшебна приказна со мотиви на метаморфози е најдолгата македонска приказна *Силјан Штркој* потпишана од раката на Марко Цепенков. Во приказната се опишува островот на кој живееле луѓе штркови, кои се претворале во штркови за да можат да ја презимат зимата, а потоа, доаѓајќи на островот, повторно станувале луѓе, што значи дека овде станува збор за периодична или сезонска преобразба. Метаморфозата настанувала преку магиското дејство на чудотворната вода откако човекот ќе се искапел во неа. Недостатокот на ова магично средство ја оневозможувал повратната преобразба, нешто што му се случило и на Силјан откако му се скршило шишето со чудотворната вода, така што не можел да се врати во првобитниот облик. Но следната пролет, тој се обезбедил со магичната вода така што успеал да се врати во човечка форма. Овој еликсир за вечен живот неодоливо потсетува на алхемиската потрага по водата на бесмртноста, така што покрај мотивот на преобразбата редовно се сретнува и некое магично средство, кое ја овозможува преобразбата, доколку тоа не е по налог на волјата на боговите или поради силината на клетвата.

Како што е веќе познато во македонската фолклористика, приказната за Силјан Штркот е со автентични мотиви, така што во

светскиот фолклор не се сретнува соодветна варијанта, тврди Пенушлиски. Можеби во неа може да се открие некој одглас од античките збирки песни за орнитогонска генеалогичка (потеклото на човекот од птици), како што е делото *Орнитоџонија* од античкиот автор Бојос, но засега тоа останува на ниво на претпоставка. Дури може да се оди уште подалеку во барањето паралели, па да се рече дека постои уште подалечен одглас од египетскиот мит за претставата на египетскиот бог Хермес Тот како птицата Ибис (барска или водна птица, слична на штркот), како некаква идентификација за оние што се под власта на господарот на писменоста и уметноста на магијата и алхемијата.

За крајот на овој преглед на студијата на Пенушлиски, можеме да ги разгледаме и метаморфозите во народната поезија. Авторот вели дека тие се разликуваат од односните метаморфози во народните приказни бидејќи речиси по правило преобразбите во поезијата се непроменливи и трајни, наспроти оние во приказните што имаат преоден карактер. Тематиката на метаморфозите во народната поезија опфаќа: митолошки мотиви, легендарно-религиозни мотиви (библиски, апокрифни) и други. Според карактерот на мотивите, метаморфозите главно се анимални, флорални или минерални. За анималните метаморфози во народната поезија авторот вели дека мотивите се поврзани со трагични човечки судбини, како што се метаморфозите поврзани со дејството од мајчината клетва – на пример кога синот станува елен. Сепак, како што убаво забележува Пенушлиски, во македонските балади многу почесто се сретнуваат метаморфози во птици отколку во животни, што пак може да се должи на раширеното верување за потеклото на луѓето од птици (тука можеме да потсетиме на мислењето на Платон, за човекот како суштество на две нозе без пердуви). Па така, најчесто жените се претвораат во кукавици и ластовици, а мажите во соколи. Сепак, најубав мотив е сестрата кукавица, како што е песната „Јана кукавица“, кој се сретнува во Зборникот на Миладиновци, во која на прекрасен начин е опеана безграничната сестринска љубов кон братот. Исто така, сретнуваме и метаморфози во ластовица или гулабица. Во овие балади извршител на метаморфозата е Господ, кој ги исполнува желбите на верниците, кои му се молат да ги преобрази во некоја птица или животно за да ја избегнат неугодната човечка ситуација.

Како последен мотив Пенушлиски ги споменува метаморфозите што претставуваат биолошки чуда, како што е малешевската балада „Бездушна Неда“ од Зборникот на Станко Костиќ (1959), која според Индексот на Томпсон би можела да се вброи во преобразби што се случуваат поради натприродна суровост, односно двете деца, кои бидуваат отруени од сестрата на нивната мајка, која ја труе својата сестра и се премажува за нивниот татко, станувајќи им маќеа, од љубов

спрема тетката се преобразуваат во ран босилек, па во борчиња, па конечно стануваат и прелемент (оган) за да може бездушната тетка да ја почувствува нивната љубов – „Гори, братко, да гориме, / Да се греје наша тета“. Слични флорални обликувања се сретнуваат и во баладата „Заљубиле се, душо, две луди млади“, од Зборникот на браќата Миладиновци, број 288 во која се случува двојна преобразба, односно момчето и момата, кои ги отрула кучката маштеа, се преобразуваат во црвен трендафил и долга лозница, па откако маштеата ќе ги најде нивните флорални облици ги запалува, при што од белата пепел израснува рамен босилок, кој има одредени магични својства. Се разбира, списокот на преобразби во македонската народна поезија е долг, така што оваа тема ја оставаме и за понатамошни истражувања.

На крајот би сакала да укажам и на едно поинакво толкување на приказната за Силјан Штркот, повторно надоврзувајќи се на Овидиевите *Метаморфози*, во смисла на претпоставката дека пред ова дело постоеле збирки на митови за метаморфози, наречени метаморфозиска поезија од хеленистичката традиција, која првпат се сретнува во делото *Орнитогониија* на хеленскиот автор Бојос, во кое е прикажана генеалогичка на луѓето од птици, фрагментарна песна од збирка митови кои зборуваат за преобразбите на луѓето во птици. Како што наведува американскиот истражувач Кристофер Флечер, „Бојосовата сега фрагментарна ‘Орнитогониија’ најверојатно е првата песна која припаѓа на збирката митови за метаморфозата, во овој случај на луѓето во птици“¹. Датирајќи ја во доцниот класичен или раниот хеленски период, оваа песна овозможува повеќе претпоставки од оние што ги имавме за жанрот на метаморфозиската поезија пред Овидиј да ги напише *Метаморфозите*. Можеби и не е случајно што и Марко Цепенков се нафаќа да го обработи или дообработи мотивот на Силјан Штркот, како извесно надоврзување на орнитогонската метаморфозиска поезија, чии мотиви во македонската народна литература и тоа како се застапени.

Таа преобразба на човек во птица, особено во штрк, а и обратно, убаво ја објаснува истакнатиот македонски палеолингвист Илија Чашуле, кој во своето предавање: „Кој е Силјан Штркот и дали сме Македонците негови потомци“ (2012), чиј извадок го наведувам во целост, вели:

Во приказната за Силјан Штркот е содржана една од најстарите легенди на Балканот, имено за Пелазгите кои се населиле во Македонија барем илјада години пред Грците, а нив Грците ги нарекувале луѓе-штркови. Силјан е фригискиот/бригискиот Силенос, врховно и непослушно водено божество, кој можел во секое време од вода да стане човек и од

¹ Текстот на Флечер може да се најде на овој линк: <https://is.gd/njOzhc> [Пристапено на 11.10.2024].

човек вода. А легендата за луѓето што одлетуваат како штркови за да се спасат и да живеат вечно е фригиска (малоазиска) и зборува за македонската/бригиската дијаспора“.²

Дека станува збор за преобразба на човекот Силјан во водна птица, говори и тврдењето на Чашуле дека „македонското име ‘Силјан’ води директно потекло од името на ова божество и означувало ‘воден човек’, т. е. блесав (како) вода човек“ што се надоврзува на значењето на Цепенковата славна историска приказна. Може да се каже дека во основата на Цепенковата приказна за луѓето штркови се крие, всушност, една древна легенда за луѓето како птици преселници и за одењето на остров во јужните краишта, каде што се преобразуваат во луѓе и живеат вечно, слично како античките Острови на блажените.

Сепак треба да се додаде дека приказната за Силјан Штркот може да се анализира и низ архетипска перспектива, како што тоа мошне уметно го прави Софија Тренчовска во својот текст „*Силјан Штркој*“ како психоаналитична приказна“ (2018), со што уште еднаш се покажува дека преку методите на архетипската и аналитичката психологија може да им се пристапи на старите народни (и не толку народни) приказни во кои се огледува колективното несвесно, покажувајќи го процесот на индивидуација како што тоа му се случило и на самиот Цепенков.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилични изданија

Костиќ, С. 1959. *Малешевски народни ѝесни*. Скопје: Институт за македонски јазик.

Миладиновци. 1962. *Зборник*. Скопје: Култура.

Насон, П. О. 2014. *Метаморфози*. Скопје: КСЦ и Макавеј.

Пенушлиски, К. 1996. *Митови и фолклор*. Скопје: Зумпрес.

Тренчовска, С. 2018. „*Силјан Штркој*“ како психоаналитична приказна“. *Дело и знак*. Скопје: Македоника литера.

Цепенков, М. 1980. *Народни ѝесни*. Скопје: Институт за фолклор и Македонска книга.

Латинични изданија

Jung, K. G. 1984. *Psihologija i alkemija*. Zagreb: Naprijed.

² Види повеќе на следниот линк: <https://is.gd/ZTYjjA> [Пристапено на 11.10.2024].

Сузана В. Спасовска – *Алхемиската традиција во македонскиот...*

Сајтографија

“Archetypes and motifs in folklore and literature: a handbook”. 2005. J. Garry & H. El-Shamy (eds). Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, <https://is.gd/LnTpFE> [Пристапено на 15.11.2024].

Albertus, F. 2010. *Alhemičarski priručnik*. Beograd: Babun, <https://babun.net/slike/pdf/alhemicarski-prirucnik.pdf> [Пристапено на 15.11.2024].

Fletcher, K., <https://is.gd/njOzhc> [Пристапено на 11.10.2024].

Martin, S. 2006. *Alchemy and alchemists*, <https://is.gd/6gzs0t> [Пристапено на 11.10.2024].

Thompson, S. 1955-1958. Motif-Index of Folk-Literature, <https://is.gd/nTJKv8> [Пристапено на 15.11.2024].

Ефтимовски, И. 2019. „Премудри Соломон сака да се прероди и алхемијата во македонското народно творештво“ во: „Како си ми?“ – студентската филолошка конференција 2018, Скопје 2019, 59–69, <https://is.gd/hbPMjt> [Пристапено на 11.10.2024].

Чашуле, И. 2012. „Кoj е Силјан Штркот и дали сме Македонците негови потомци“, <https://is.gd/ZTYjjA> [Пристапено на 11.10.2024].

ALCHEMY TRADITION IN MACEDONIAN FOLKLORE

Suzana V. Spasovska
University American College Skopje

Summary

The text will discuss the transformations encountered in literature, as an aspect of alchemical studies. Starting with Ovid's *Metamorphoses*, the theme of transformation appears in both Macedonian and world folklore. Key to the Macedonian folk literary tradition is that transformation most often occurs due to a curse or out of great love longing or an act of mercy. It is important to mention that in Marko Cepenkov's story about Siljan the Stork, in addition to the fact that alchemical moments can be found with the magical potion of the water of immortality, the myth of the transformation of man into a bird is also reflected, as a distant echo of a cycle of ancient ornitogony's poems.